

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

УДК 347.29

DOI <https://doi.org/10.15421/392131>

Андрієнко В. В.,

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного та господарського права та процесу
Міжнародного гуманітарного університету*

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СТОРІН ЗА ДОГОВОРОМ ФОРФЕЙТИНГУ

LIABILITY OF THE PARTIES UNDER THE FORFEITING AGREEMENT

У статті розглянуто особливості відповідальності сторін за договором форфейтингу. Актуальність дослідження визначається тим, що у системі цивільно-правових договорів України договір форфейтингу відносно новий, окремої статті, яка присвячена такому виду договорів, немає. Тому доцільно дослідити питання відповідальності сторін за договором форфейтингу.

Зазначено, що порушення взятих зобов'язань полягає у застосуванні негативних наслідків, переважно майнового характеру, до порушника. Підкреслено, що відшкодування збитку або шкоди є важливим інститутом цивільного права та потребує дослідження ефективності функціонування правового механізму, який регулює захист порушених прав.

Проаналізовано аспекти цивільно-правової відповідальності за договором форфейтингу та зазначено, що це характеризується застосуванням до порушника несприятливих майнових наслідків за ініціативою потерпілого чи інших суб'єктів права, що забезпечується державним примусом.

Визначено, що є кілька підходів щодо підстав для застосування цивільно-правової відповідальності за договором форфейтингу: завдання шкоди та наявність певних умов (протиправної поведінки; завдання шкоди для сторони договору; наявність причинного зв'язку між порушенням зобов'язання однією стороною та настанням шкоди для іншої; вина сторони договору в порушенні взятого за договором зобов'язання).

Підкреслено, що для досліджуваного договору збитки відшкодовуються у повному обсязі, якщо інше не передбачено договором або законом.

Встановлено, що обов'язковим елементом складу правопорушення є вина, яка міститься у порушенні договірних зобов'язань. Водночас у цивільному праві є два протилежні підходи: відповідальність за вину та відповідальність без вини.

Підкреслено, що для цивільно-правової відповідальності за невиконання чи неналежне виконання зобов'язань за договором форфейтингу важливе значення мають ризики.

Зазначено, що для зовнішньоекономічних контрактів передбачається форс-мажор як термін французького походження для позначення непереборної сили.

Визначено, що сторони договору для мінімізації їхніх ризиків мають попередньо визначити, які саме обставини вони відносять до форс-мажорних.

Ключові слова: *зовнішньоекономічний контракт, форфейтування, виконання зобов'язань, форс-мажор, збитки, ризик.*

The article considers the peculiarities of the liability of the parties under the forfeiting agreement. The relevance of the study is determined by the fact that in the system of civil law contracts of Ukraine forfeiting contract is a relatively new contract, so there is no separate article on this type of contract, so it is advisable to investigate the liability of the parties under the forfeiting contract.

It is stated that the violation of the undertaken obligations consists in the application of negative consequences, mainly of a property nature, to the violator. It is emphasized that compensation for damage or damage is an important institution of civil law and requires a study of the effectiveness of the legal mechanism governing the protection of violated rights.

Aspects of civil liability under the forfeiting agreement are analyzed and it is noted that this is characterized by the application to the violator of adverse property consequences at the initiative of the victim or other subjects of law provided by state coercion.

It is determined that there are several approaches to the grounds for civil liability under the forfeiting agreement: the infliction of damage and the existence of certain conditions (illegal behavior; infliction of harm to the party to the contract; another, the fault of the party to the contract in violation of the obligation under the contract). It is emphasized that for the investigated contract losses are reimbursed in full, unless otherwise provided by contract or law.

The article establishes that the obligatory element of the offense is the guilt contained in the breach of contract. However, in civil law there are two opposite approaches: liability for fault and liability without fault.

It emphasizes that risks are important for civil liability for non-performance or improper performance of obligations under a forfaiting agreement. It notes that force majeure is provided for foreign economic contracts as a term of French origin to denote force majeure.

The article determines that the parties to the contract to minimize their risks must determine in advance what circumstances they attribute to force majeure.

Key words: *foreign trade contract, forfeiting, fulfillment of obligations, force majeure, losses, risk.*

Постановка проблеми. Сучасна концепція цивільно-правової відповідальності забезпечує компенсаторну функцію цивільного права, що проявляється в обов'язку особи, котра порушила своє зобов'язання, відшкодувати завдані цим збитки. Порушення взятих зобов'язань спричиняє негативні наслідки для позичальника та потребує додаткової аргументації, а порушник повинен за це понести встановлені негативні наслідки статтею 611 ЦК України, Законом України «Про фінансові послуги і державне регулювання ринків фінансових послуг», конкретним договором форфейтингу. Однак щодо дослідження відповідальності за договором форфейтингу, то робіт, які присвячені саме цьому, небагато.

Аналіз останніх досліджень. Серед вітчизняних та зарубіжних науковців, які досліджували питання притягнення до цивільно-правової відповідальності, варто виділити таких дослідників, як В.П. Грибанов, М.С. Малєїн, О.С. Іоффе, І.С. Канзафарова, Т.С. Ківалова, О.В. Кохановська, О.Е. Лейст, О.О. Отрадна, В.Д. Приймак, В.С. Слесарєв та інші. Однак щодо дослідження відповідальності сторін за договором форфейтингу, то робіт, які присвячені саме цьому, небагато.

Мета статті – дослідити правові аспекти відповідальності сторін за договором форфейтингу.

Виклад основного матеріалу. Цивільно-правовій договірній відповідальності притаманні такі ознаки: встановлена за порушення взятих обов'язків і настання негативних наслідків для кредитора [1]; полягає у застосуванні негативних наслідків, переважно майнового характеру, до порушника юридичного обов'язку (зобов'язання); вина порушника юридичного обов'язку презюмується, якщо порушник не доведе своєї невинуватості; відповідальність настає перед потерпілим,

як виключення – перед державою або органами місцевого самоврядування; передбачає за однотипні правопорушення однакові санкції, що є проявом рівності у деліктних зобов'язаннях.

Більше йдеться про відшкодування збитку/шкоди як важливого інституту цивільного права, що потребує дослідження ефективності функціонування правового механізму, який регулює захист порушених прав, що надає можливість виявити ті сегменти відносин, які не врегульовані чи недостатньо врегульовані чинним законодавством України.

Якщо зважати на мету досліджуваного договору – отримання фінансової послуги зі сплати боргу за зовнішньоекономічним контрактом та особливості правового становища форфейтера (виключна дієздатність на ринку фінансових послуг), то йдеться про відшкодування у грошах та сплату неустойки також у грошах.

Цивільно-правова відповідальність за договором форфейтингу характеризується застосуванням до порушника у передбачених законом і договором випадках несприятливих майнових наслідків за ініціативою потерпілого чи інших суб'єктів права, що забезпечується державним примусом. Таку позицію проводили у своїх роботах В.П. Грибанов, М.С. Малєїн, О.С. Іоффе [2, с. 95–98].

У доктрині та практиці склалося кілька підходів щодо підстав для застосування цивільно-правової відповідальності. Перший властивий деліктній відповідальності та зазначає, що єдиною та основною підставою є завдання шкоди, а неустойка не застосовується. Інший – передбачає наявність певних умов: протиправної поведінки у вигляді дії чи бездіяльності сторін договору; завдання шкоди для сторони договору; причинного зв'язку між порушенням зобов'язання однією стороною та настанням шкоди для іншої;

вини сторони договору у порушенні взятого за договором зобов'язання.

Чинне законодавство виходить із того, що в разі порушення зобов'язання настають встановлені законом (законні) або договором (договірні) наслідки: припинення зобов'язання внаслідок односторонньої відмови від зобов'язання, розірвання договору, зміна умов зобов'язання, сплата неустойки, відшкодування збитків та моральної шкоди (ст. 611 ЦК України) [1]. Порушення умов договору як підстава виникнення акцесорного договірного зобов'язання, тобто його невиконання або виконання з порушенням умов, визначених змістом зобов'язання (неналежне виконання) (ст. 610 ЦК України), повинне ще мати негативні наслідки для кредитора [1]. Треба зазначити, що в Україні ще не було розглянуто такої категорії справ щодо порушення взятих зобов'язань за договором форфейтингу. Це пов'язано з певними обставинами: рівень організації фортфейтування, його гарантії, репутація банку та урядові компенсації унеможливають порушення взятих зобов'язань.

Г.Ф. Шершеневич зазначав, що правопорушення – це підстава цивільної відповідальності, та виділяв умови притягнення особи до відповідальності: недозволене діяння, завдання майнового збитку, порушення суб'єктивного права і вина правопорушника [3, с. 392–393]. І.А. Покровський вважав, що цивільне право призване усунути шкідливі наслідки правопорушення, і важливо встановити, чи є це правопорушенням і чи дає воно підставу покласти відповідальність на його чиновника [4, с. 276]. Г.К. Матвеев вважав підставою цивільно-правової відповідальності склад правопорушення як сукупність об'єктивних і суб'єктивних елементів, таких як противоправна поведінка, її результат і причинний зв'язок між ними, вина правопорушника – суб'єктивний елемент. У разі відсутності одного з них відповідальність наступити не може [5, с. 56–57]. У всякому разі завдання шкоди є противоправним, і цивільна противоправність полягає у шкідливості дії. Водночас збиток, що завданий дією, яка не виходить за межі встановлених правил поведінки, не підлягає відшкодуванню. Вказано, що «для виникнення відповідальності

потрібна ще і дійсна противоправність, порушення норми права» [6, с. 63].

Збитки відшкодовуються у повному обсязі, якщо договором або законом не передбачено відшкодування у меншому або більшому розмірі. У доктрині права під збитками розуміють понесені потерпілим від правопорушення витрати, які він поніс чи повинен понести для відновлення порушеного права, втрату або пошкодження його майна (реальний збиток), а також неотриманий прибуток, який потерпіла особа отримала б (упущена вигода). За теорією «необхідної умови» причиною противоправного результату може бути всяка обставина, за відсутності якої шкідливий результат не наступив би [7, с. 192–193]. Факти, що лише зумовлюють можливість настання противоправного результату, можуть як знаходитися, так і не знаходитися в юридично значущому причинному зв'язку із шкідливим результатом. Якщо поведінкою особи створюється конкретна можливість, то наявний причинний зв'язок, що є достатнім для покладення відповідальності. Але – відразу ж підкреслюємо – за наявності й самого збитку, а не лише можливості його настання.

Обов'язковим елементом складу правопорушення є вина, яка міститься в порушенні договірному зобов'язання. Водночас у цивільному праві є два протилежні підходи: відповідальність за вину та відповідальність без вини. У межах першого вважається, що «відповідальність без вини» не є такою, а лише особливим випадком, відмінним від відповідальності способом відновлення майнового становища особи, що потерпіла від правопорушення. Г.К. Матвеев вказував: «Випадки безвинної відповідальності можна було б не назвати відповідальністю, а говорити лише про обов'язок відшкодувати шкоду» [8, с. 311]. У межах другого стверджується, що відшкодування збитків чи сплата неустойки невинним правопорушником – саме відповідальність, а не інше правове явище [9, с. 423].

Для цивільно-правової відповідальності за невиконання чи неналежне виконання зобов'язань за договором форфейтингу важливе значення мають ризики, зокрема: експортера, форфейтера, імпортера, банку-гаранта та банку-організатора. Ризик свідчить лише про усвідомлений вибір роду діяльності, а не характеризує

ставлення особи до своєї протиправної поведінки [10, с. 58–59]. Щодо договору форфейтингу, то йдеться про фінансові ризики, які виникають під час відносин із банками та іншими фінансовими інститутами. Зважаючи на наявність цінного паперу під час форфейтування, то тут проявляються різні види ризиків.

У разі притягненні до договірної відповідальності боржник-порушник зобов'язаний відшкодувати кредиторі збитки, які виникли в разі невиконання або неналежного виконання ним зобов'язання. Мета цивільно-правової відповідальності за договором – надання гарантій безпеки контрагентам від звичайних ризиків. У цьому разі на несправного боржника покладаються додаткові негативні майнові наслідки у вигляді відшкодування збитків за порушення свого зобов'язання в розмірі заподіяного збитку, якщо договором не встановлено інше.

Цивільне законодавство передбачає принцип повної відповідальності: відшкодування завданих збитків у повному обсязі. Під час укладення договору сторони можуть передбачити більшу відповідальність, ніж вказано в законі, або, навпаки, знизити її розмір. Це прояв принципу договірної свободи осіб, згідно з якою сторони самі визначають свої права та обов'язки, а також відповідальність одна перед одною. Аби не йшлося про скасування чи обмеження відповідальності за навмисне порушення зобов'язання (ч. 3 ст. 614 ЦК) [1].

Оскільки в ЦК України не міститься статті, що регулює договір форфейтингу, то слід застосувати аналогію закону. Тим більше що глава 54 ЦК України передбачає наслідки неналежного виконання боржником свого зобов'язання, які можуть бути застосовані до продажу права вимог (уступки боргу). Як відправну модель слід застосувати загальні положення відповідальності за порушення фінансових зобов'язань, а саме неустойку. Іншими словами, у разі прострочення виконання зобов'язання винна сторона повинна сплатити додатково відсотки.

Оскільки йдеться про зовнішньоекономічний контракт, то Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» [11] від 16 квітня 1991 р. № 959-ХІІ визначає загальні засади відповідальності суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності. У його п. 1 ст. 32 встановлено, що Україна як держава і всі суб'єкти зовнішньоекономічної

діяльності та іноземні суб'єкти господарської діяльності несуть відповідальність за порушення цього або пов'язаних із ним законів України та/або своїх зобов'язань, які випливають із договорів (контрактів), тільки на умовах і в порядку, встановлених законодавством України. Відповідальність сторони зовнішньоекономічного договору (контракту) полягає у відшкодуванні збитків, сплаті неустойки, втраті завдатку або позбавленні певного суб'єктивного права, яке виникло з договору. Доцільно наголосити, що не є договірною відповідальність у разі, коли сторони перебувають у договірних відносинах, але заподіяння шкоди однією із сторін іншій стороні не пов'язано з виконанням зобов'язання, що випливає з цього договору.

Протиправна поведінка особи, шкідливий результат такої поведінки, причинний зв'язок між протиправною поведінкою та шкодою, а також вина особи, що заподіяла шкоду, – це важливі умови настання відповідальності сторони за зовнішньоекономічним контрактом. Тобто вони такі ж, як і для внутрішнього законодавства і центрального положення ст. 614 ЦК України про те, що особа, яка порушила зобов'язання, несе відповідальність за наявності її вини (умислу або необережності), якщо інше не встановлено договором або законом [1]. Слід наголосити, що особа є невинуватою, якщо доведе, що вжила всіх можливих заходів щодо належного виконання зобов'язання. Відсутність своєї вини доводить особа, яка порушила зобов'язання.

Для зовнішньоекономічних контрактів передбачається і «форс-мажор», який викликано непереборною силою, тобто надзвичайна та невідворотна подія, якій не можна запобігти в конкретних умовах і яка звільняє від матеріальної відповідальності за невиконання або заподіяну шкоду, а також зупиняє дію строку позовної давності. У зовнішньоекономічному договорі (контракті) форс-мажорні обставини визначають як «застереження про непереборну силу», «форс-мажор», «випадки, що звільняють від відповідальності», «підстави для звільнення від відповідальності», «непередбачені обставини» тощо. Незалежно від найменувань вони поділяються на дві групи: 1) довгострокові (заборона експорту (іноді й імпорту), війна, блокада, валютні обмеження чи інші заходи урядів

чи урядових органів тощо); 2) короткострокові (пожежі, повені, землетруси, замерзання моря, інші стихійні лиха чи сезонні природні явища, закриття портів, каналів, перевалів, закриття морських заток, що знаходяться на звичайному морському шляху між портами відвантаження та розвантаження, відхилення на шляху, пов'язані з військовими діями, страйками тощо). Їх перелік не є вичерпним, а наведена класифікація є досить умовною. Тож сторони договору для мінімізації їх ризиків мають попередньо визначити, які саме обставини вони відносять до форс-мажорних. Інакше їх можуть тлумачити відповідно до торгових звичаїв країни виконання договору. Так, у імпорتنих контрактах доцільно передбачати: підвищення мита, акцизів, інших податків саме на контрактний товар із позначенням величини (у відсотках від існуючих на момент підписання контракту ставок) такого підвищення, ембарго, інші міжнародні санкції.

Тож сторони договору для мінімізації їхніх ризиків мають попередньо визначити, які саме обставини вони відносять до форс-мажорних. Інакше їх можуть тлумачити відповідно до торгових звичаїв країни виконання договору. Так, у імпорتنих контрактах доцільно передбачати: підвищення мита, акцизів, інших податків саме на контрактний товар із позначенням величини (у відсотках від існуючих на момент підписання контракту ставок) такого підвищення, ембарго, інші міжнародні санкції.

З огляду на наведене, актуальним є питання, що саме можна віднести до форс-мажорних

обставин. Однак застереження треба включити в текст договору чи вдатися до судового захисту своїх інтересів.

Якщо сторони зовнішньоекономічного договору (контракту) не включили до його змісту застереження про форс-мажор, але визначили, право якої країни підлягає застосуванню, то під час виникнення відповідних обставин використовують концепцію щодо форс-мажору, яка діє у певній країні, чи положення відповідного міжнародного договору, якщо сторони належать до держав, які є його учасниками. Якщо сторони виключили можливість застосування відповідних положень таких договорів, а також не визначили право, яке підлягатиме застосуванню (за умови, що однією із сторін є вітчизняний підприємець), послуговуватися слід ст. 6 Закону «Про зовнішньоекономічну діяльність». Відповідно до цієї статті застосовується право країни, де заснована або проживає (основне місце діяльності) сторона, яка є продавцем – у договорі купівлі-продажу; наймодавцем – у договорі майнового найму; охоронцем – у договорі зберігання; заставником – у договорі застави тощо.

Висновки. Для цивільно-правової відповідальності за невиконання чи неналежне виконання зобов'язань за договором форфейтингу важливе значення мають ризики, зокрема: експортера, форфейтера, імпортера, банку-гаранта та банку-організатора. Відповідальність за неналежне виконання зобов'язань за договором форфейтингу, як правило, є виключенням із загального правила.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільний кодекс України: Закон від 16.01.2003 № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356.
2. Иоффе О.С. Ответственность по советскому гражданскому праву. Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1955. 311 с.
3. Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права (по изданию 1907 г.). М. : Фирма «СПАРК», 1995. 556 с.
4. Покровский И.А. Основные проблемы гражданского права. М. : Статут, 1998. 353 с.
5. Матвеев Г.К. Вина в советском гражданском праве. К., 1955. 306 с.
6. Рахмилович В.А. О противоправности как основании гражданской ответственности. *Советское государство и право*. 1964. № 3. С. 61–74.
7. Церетели Т.В. Причинная связь в уголовном праве. М., 1963. 380 с.
8. Матвеев Г.К. Основания гражданско-правовой ответственности. М. : Юрид. лит. 1970. 309 с.
9. Тархов В.А. Ответственность по советскому гражданскому праву. Саратов, 1973. 456 с.
10. Дмитриева О.В. Ответственность без вины в гражданском праве. Воронеж : Изд-во ВВШ МВД РФ, 1997. 136 с.
11. Про зовнішньоекономічну діяльність : Закон України від 16 квітня 1991 р. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1991. № 29. Ст. 377.